

REWOLUCJA 1917 R. W STREFIE WYWŁASZCZONEJ KOLEI WSCHODNIOCHIŃSKIEJ W HARBINIE

Do najciekawszych epizodów współpracy rosyjsko-chińskiej w okresie istnienia dwóch imperiów – rosyjskiego Romanowych i chińskiego Qingów – należy budowa i eksploatacja Kolei Wschodniochińskiej (ros. Китайско-Восточная железная дорога) na terenie ówczesnej chińskiej Mandżurii (północny-wschód, chiń. Dongbei), najdalej na północ wysuniętej części cesarstwa Qing oraz miasta Harbin, które stało się centrum rosyjskiego życia politycznego, kulturalnego i ekonomicznego w strefie wywłaszczonej Kolei Wschodniochińskiej.

Większa część historii rosyjskiego i międzynarodowego zarazem Harbinu była związana z Dmitrijem Leonidowiczem Horwatem (1858–1937). Urodził się w rodzinie dworjańskiej (średnia szlachta) serbskiego pochodzenia. Jego pradziad Iwan Samojłowicz Horwat w 1751 r. na czele kilkuset Serbów przesiedlił się do Rosji, do Nowej Serbii (późniejsza gubernia noworosyjska i chersońska), gdyż nie zgadzał się z polityką cesarzowej Marii Teresy, która przesiedlala Serbów, oddając ich ziemie Węgrom. Ojcem Dmitrija Horwata był sędzia pokoju Leonid Nikołajewicz Horwat, a matką baronessa Maria Klarowna Pilar von Pilchau (Niemcy bałtyccy), prawnuczka feldmarszałka Kutuzowa.

W 1878 r. Dmitrij Horwat ukończył wojskową Nikołajewską Szkołę Inżynierską w Sankt Petersburgu w stopniu podporucznika i został skierowany do Batalionu Saperów Gwardii Przybocznej, w którego szeregach walczył w ostatnich miesiącach wojny rosyjsko-tureckiej (1877–1878), a następnie od 1881 r. studiował w Nikołajewskiej Akademii Inżynierskiej. W 1883 r. wrócił do batalionu i zajmował się szkoleniem kadr¹.

¹ *Хорват Дмитрий Леонидович. Первый начальник Дальневосточной магистрали*, сост. В.В. Буркова, Хабаровск 2007; *Первый начальник Дальневосточной магистрали генерал Д.А. Хорват*, <http://rzd-expo.ru/history/biography/Horvat/> (dostęp:10.09.2015); Н. Аблова, *Дмитрий Леонидович Хорват из истории российской эмиграции в Китае*, <http://fondiv.ru/articles/3/191/> (dostęp:10.09.2015); Е.Х. Нилус, *Исторический обзор Китайской Восточной Железной Дороги. 1896–1923 гг.*, т. 1, Харбин 1923, s. 280; *Хорват Дмитрий Леонидович*, <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=736&PHPSESSID=b34a1263b81404819bd6a0ce387c05bc> (dostęp:10.09.2015); *Хорват Дмитрий Леонидович*, http://www.hrono.ru/biograf/bio_h/horvat.php (dostęp:10.09.2015).

W 1885 r. porucznik Horwat został skierowany na budowę Kolei Zakaspijskiej. Odrzucił tam propozycję budowniczego drogi generała Michajła Nikolajewicza Annienkowa, który zaproponował mu stanowisko inżyniera do zadań specjalnych i naczelnika odcinka. Ponieważ dążył do poznania pracy na kolei w praktyce i od podstaw, zaczął służbę od prostego dziesiętnika². W 1888 r. kierował tymczasową eksploatacją odcinka Czardżuj (obwód Türkmenabat) – Samarkanda. W 1889 r. został mianowany naczelnikiem ds. eksploatacji samarkandzkiego odcinka Kolei Zakaspijskiej oraz awansowany do stopnia sztabskapitana, a w 1894 r. kapitana i podpułkownika. W czerwcu 1895 r. Horwat otrzymał nominację na stanowisko dowódcy 1. Usuryjskiego Batalionu Kolejowego, a w październiku tegoż roku na stanowisko naczelnika Kolei Południowusuryjskiej (jej regularna eksploatacja rozpoczęła się w 1897 r.). We wrześniu 1897 r. został wezwany służbowo do Sankt Petersburga, w maju 1898 r. awansowano go na pułkownika, a w sierpniu tego roku wrócił do Władywostoku. W 1899 r. ponownie został skierowany do Azji Środkowej, gdzie kierował eksploatacją i kończeniem budowy Kolei Zakaspijskiej (Środkowoazjatyckiej)³. Wówczas też poślubił Kamillę Albertowną Benois (1879–1959)⁴, córkę znanego architekta i artysty Alberta Nikolajewicza Benois⁵.

Dnia 14 (1 starego stylu) lipca 1903 r. pułkownik Horwat objął najważniejsze stanowisko w swoim życiu – stanowisko dyrektora zarządzającego (ros. *управляющий директор*, ang. *general manager*) oddanej wówczas do eksploatacji Kolei Wschodniochińskiej, którą to funkcję pełnił przez 15 lat, do 27 kwietnia 1918 r.⁶ Koleją tą zarządzał jeszcze po 27 kwietnia 1918 r. do 6 listopada 1920 r.⁷ jako dyrektor rozporządzający Zarządu Towarzystwa Kolei Wschodniochińskiej (ros. *директор-распорядитель* Правления общества КВЖД), dbając o funkcjonowanie rosyjskiej kolei na terytorium Chin w trudnych warunkach politycznych i bytowych północnej Mandżurii, co wymagało nie tylko doświadczenia i zdolności organizacyjnych, ale także ogromnego taktu i umiejętności współpracy z Chińczykami. W 1904 r. został awansowany na generała-majora, a w 1911 r. na generała-porucznika. Horwat stał się swego rodzaju nieoficjalnym namiestnikiem Rosji w Mandżurii, zarządzając nie tylko Koleją Wschodniochińską, lecz również praktycznie wszystkimi dziedzinami

² Е.Х. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 280.

³ *Список генералам по старшинству. Составлен по 15-е апреля 1914 года*, Петроград 1914, s. 338; *Первый начальник Дальневосточной...*

⁴ Zmarła w Vancouver w Kanadzie.

⁵ *Хорват Дмитрий Леонидович. Первый...; Первый начальник Дальневосточной...*

⁶ Został wyznaczony na to stanowisko 26 (13) listopada 1902 r. za zgodą twórcy Kolei Wschodniochińskiej, ministra finansów Rosji S.J. Wittego. *Список генералам...*, s. 338.

⁷ Е.Х. Нилус, *Исторический обзор...*, wkładka portretowa po s. 282. Po odsunięciu od realnej władzy, od 6 listopada 1920 r. był wysokim doradcą Zarządu Towarzystwa Kolei Wschodniochińskiej i honorowym wiceprezesem Specjalnego Komitetu ds. Kolei Wschodniochińskiej od 1 grudnia 1920 r.

życia dziesiątek tysięcy Rosjan mieszkających w strefie wywłaszczonej i w jej centrum – Harbinie, który w okresie jego rządów przekształcił się w największy kolejowy, przemysłowy i handlowy ośrodek północno-wschodnich Chin.

Tabela 1. Ludność Harbinu w latach 1916–1918 z podziałem na narodowości

Rok	Chińczycy	Rosjanie	Japończycy	Razem
1916	45,481	34,115	2,006	81,602
1918	94,000	60,200	2,768	156,968

Źródło: Seki Hiroharu, *Harbin Revolution of 1917: A Study of International Politics Surrounding the Establishment of the Harbin Soviet*, „Kokusaiho gaiko zasshi” [International Law and Diplomacy Magazine], t. 57, nr 3, s. 56, za: Chong-Sik Lee, *Revolutionary Struggle in Manchuria. Chinese Communism and Soviet Interest, 1922–1945*, Berkeley–Los Angeles–London 1983, przyp. 49, s. 27.

W Harbinie mieszkała również liczna społeczność żydowska szacowana na około 1,5 tys. w 1910 r. i kilka tysięcy w 1917 r.⁸

Kolej Wschodniochińska została zbudowana w latach 1898–1903 na podstawie kontraktu, zgodnie z art. 4 traktatu rosyjsko-chińskiego z 1896 r.⁹ Dnia 8 września (27

⁸ S. Clausen, S. Thøgersen, *The Making of a Chinese City. History and Historiography in Harbin*, New York 1995, s. 39.

⁹ Zob. E.X. Нилуц, *Исторический обзор...*; E. Kajdański, *Korytarz. Burzliwe dzieje Kolei Wschodniochińskiej 1898–1998*, Warszawa 2000. Rząd chiński wnosil 5 mln taeli udziałów, wpłaconych do Banku Rosyjsko-Chińskiego i proporcjonalnie do nich miał udział w zyskach i stratach. Prace miały być zakończone w ciągu sześciu lat, przyjęto również rosyjską szerokość torów. Towarzystwo uzyskało prawo zatrudnienia zarówno Chińczyków, jak i cudzoziemców. Potrzebne dla budowy ziemie rząd chiński przekazywał nieodpłatnie i zwalniał je od podatków gruntowych, ale pozostawały one własnością państwa chińskiego; ziemie prywatne należało wykupić. Dochody Towarzystwa miały pochodzić wyłącznie z cel i podatków (także kopalń, co miała ustalić osobna umowa). Wszystkie materiały przeznaczone do budowy i eksploatacji linii zostały zwolnione z cel i podatków. Chińskie cła importowe i eksportowe ustalono na 2/3 cel płaconych w otwartych portach. Dla towarów przewożonych w głąb Chin cło tranzytowe ustalono na 1/2 cła importowego i jego opłacenie zwalniało od innych opłat. Towary, które nie miały opłaconego cła tranzytowego, podlegały innym podatkom i likinowi. Opłaty za przewóz pasażerów i towarów ustalało Towarzystwo, przy czym wojska chińskie i chińskie wyposażenie wojskowe miały być przewożone za połowę ceny. Rząd chiński miał otworzyć komory celne w dwóch punktach granicznych linii. Po rozpoczęciu eksploatacji TKWCh miało zapłacić rządowi chińskiemu 5 mln taeli. Dok. nr 1896/5, Russia (Russo-Chinese Bank) and China. Contract for the construction and Operation of the Chinese Eastern Railway, September 8 (August 27), 1896 [w:] *Treaties and agreements with and concerning China, 1894–1919*, vol. 1, *Manchu Period 1894–1912*, red. J.V.A. MacMurray, New York 1921, s. 74–77; Dok. nr 20 [w:] М.И. Сладковской, *История торгово-экономических отношений народов России с Китаем (до 1917 г.)*, Москва 1974, s. 426–430. 3 czerwca (22 maja) 1896 r. Li Hung-czang, przebywający w Moskwie na czele chińskiej delegacji, na uroczystościach koronacyjnych cara Mikołaja II, podpisał rosyjsko-chiński sojusz wojskowy. Sojusz wymierzony był przeciwko Japonii i przewidywał wzajemną pomoc na wypadek japońskiego ataku na Rosję, Chiny lub Koreę, otwarcie wszystkich portów chińskich dla rosyjskich okrętów na wypadek

sierpnia) 1896 r. Bank Rosyjsko-Chiński podpisał z rządem chińskim kontrakt na budowę i eksploatację linii nazwanej Koleją Wschodniochińską. Powołano w tym celu Towarzystwo Kolei Wschodniochińskiej (TKWCh), w którym udziały mogli mieć wyłącznie poddani chińscy lub rosyjscy. Rząd chiński wyznaczał prezesa Towarzystwa. Towarzystwo było jedynym administratorem terenów kolejowych i uzyskało prawo wznoszenia budynków i telegrafu. Kontrakt przewidywał, że porządku na terenie należącym do kolei miała pilnować policja powołana przez władze Kolei Wschodniochińskiej, a poddani rosyjscy, którzy popełnili przestępstwo, podlegali rosyjskiej jurysdykcji. Korzystające z linii rosyjskie transporty wojskowe (żołnierze i materiały) miały być przewożone bez zatrzymywania się na dłużej niż to konieczne. Chiny uzyskały prawo wykupienia całej linii po upływie 36 lat od rozpoczęcia jej eksploatacji, po zrefundowaniu TKWCh wszystkich kosztów budowy i długów zaciągniętych na ten cel wraz z procentami. Natomiast po 80 latach odzyskiwały ją bezpłatnie¹⁰.

Bank Rosyjsko-Chiński został utworzony 22 grudnia 1895 r. celem „rozwoju stosunków handlowych z krajami Azji Wschodniej”. W zakres jego działania włączono m.in. pozyskiwanie koncesji na budowę linii kolejowych i telegraficznych w Chinach¹¹. Ponieważ Chińczycy nie chcieli podpisać kontraktu na budowę kolei w Mandżurii z rządem rosyjskim, stworzono ogniwo pośrednie – Bank Rosyjsko-Chiński, w którym 3/8 kapitału należało do Petersburskiego Banku Międzynarodowego, kierowanego przez Adolfa Rothsteina, a reszta do francuskiej grupy bankowej Noetzlin-Hottinguer. Państwo rosyjskie miało jednak większość w zarządzie (obok trzech francuskich bankierów – Edwarda Noetzlina, barona Rudolfa Hottinguera i Chabriera, zasiadło w nim pięciu przedstawicieli strony rosyjskiej mianowanych przez ministra finansów, w tym Rothstein, na czele z przewodniczącym zarządu księciem Uchtomskim). W zarządzie TKWCh, którego akcje były w posiadaniu banku, znaleźli się Uchtomski i Rothstein oraz urzędnicy ministerstwa finansów – Kierbedź, Cygler i Romanow. Własnością rosyjskiego skarbu państwa były również prawie wszystkie obligacje TKWCh, którego wszystkie akcje należały do Banku Rosyjsko-Chińskiego¹².

wojny i wspólne zawarcie pokoju. Dla ułatwienia dostępu rosyjskich wojsk lądowych do zagrożonych miejsc rząd chiński zgodził się na budowę linii kolejowej do Władywostoku, przez terytorium dwóch położonych w basenie Amuru mandżurskich prowincji – Heilongjiang i Jilin. Jej budowę i eksploatację powierzono Bankowi Rosyjsko-Chińskiemu, który miał podpisać odpowiedni kontrakt z rządem chińskim. Wojsko rosyjskie miało prawo korzystania z tej linii zarówno w czasie wojny, jak i pokoju (w tym drugim przypadku wyłącznie w celach transportowych). Dok. nr 3, note 2: Treaty of Alliance between China and Russia, May 1896 [w:] *Manchuria. Treaties and Agreements*, Washington 1921, s. 30–31.

¹⁰ Dok. nr 1896/5, s. 74–77; Dok. nr 20, s. 426–430.

¹¹ Zob. Dok. nr 3, note 1: Charter of the Russo-Chinese Bank, December 22 /10/, 1895 [w:] *Manchuria...*, s. 17–27.

¹² Б.А. Романов, *Очерки дипломатической истории русско-японской войны. 1895–1907*, wyd. 2, Москва–Ленинград 1955, s. 198–202; *Historia dyplomacji*, t. 2, Warszawa 1973, s. 546–547.

W oparciu o kontrakt na budowę i eksploatację Kolei Wschodniochińskiej z 8 września 1896 r., 16 (4) grudnia 1896 r. car zatwierdził powołanie TKWCh, które miało zostać utworzone przez Bank Rosyjsko-Chiński, a posiadaczami jego akcji mogli być wyłącznie poddani rosyjscy i chińscy. TKWCh oprócz budowy i eksploatacji linii miało również prawo do eksploatacji kopalń węgla oraz prowadzenia działalności górniczej, przemysłowej i handlowej, która mogła być niezależna od kolei. Na czele towarzystwa stał zarząd, którego prezesa mianował rząd chiński oraz dziewięciu członków wybieranych przez udziałowców. Podobnie jak w przypadku banku, szerokie kompetencje przyznano rosyjskiemu ministrowi finansów¹³.

W 1901 r. zakończono układanie torów na całej długości i uruchomiono techniczny ruch pociągów, a 14 (1) lipca 1903 r. rozpoczęła się pełna eksploatacja linii od stacji Manzhouli (Mandżuria) na granicy z Zabajkalem przez Harbin do Władywostoku i od Harbinu do Port Artur.

Fot. 1. Dworzec w Harbinie

Źródło: Е.Х. Нилус, *Исторический обзор Китайской Восточной Железной Дороги. 1896–1923 гг.*, т. 1, Харбин 1923, вкладка по с. 304.

Już jednak w 1905 r. Rosja, pokonana w wojnie przez Japonię, musiała jej oddać część Kolei Wschodniochińskiej na południe od Changchunu (stacja Kuancheng, Kuanchengtze, była ostatnią rosyjską stacją na linii od Harbinu na południe do Port Artur, z wszystkimi jej odgałęzieniami i własnością (art. 6 traktatu pokojowego).

Przystąpienie Rosji do I wojny światowej w 1914 r. pociągnęło za sobą poważne konsekwencje również dla strefy wyłączonej Kolei Wschodniochińskiej. W lutym 1915 r. przyszedł rozkaz o wyjeździe wojsk Zamurowskiego Okręgu Samodzielnego Korpusu Straży Granicznej (ros. Заамурский округ отдельного корпуса пограничной стражи) w pełnym składzie na front. Dowództwo nad jedną z jego

¹³ Dok. nr 3, note 3: Statutes of the Chinese Eastern Railway, December 16 /4/, 1896 [w:] *Manchuria...*, s. 34–39.

dywizji objął były zastępca dowódcy okręgu general-major M.K. Samojłow¹⁴. W okręgu w różnym czasie służyli słynni później biali generalowie, m.in. A.I. Denikin (1905 r.) i Ł.G. Kornilow (1910–1913). Wojska zaamurskiego okręgu strzeły linii Kolei Wschodniochińskiej, walczyły z hunhuzami, ochraniały konsulaty, wzmacniały kadrowo policję, pełniły służbę konwojową, chroniły oddziały Banku Rosyjsko-Chińskiego etc.

W zastępie wojsk zaamurskiego okręgu przybyło z Rosji dwanaście drużyn pospolitego ruszenia czy też inaczej – milicji państwowej (ros. *государственное ополчение*¹⁵), uzbrojonych w przestarzałe jednostrzałowe karabiny Berdan wz. 1870, które wraz z pozostałymi po zaamurskim okręgu sześcioma kadrowymi sotniami kawalerii przejęły ochronę kolei pod dowództwem generała-majora N.M. Pieriewie-rziewa i zastępcy szefa sztabu pułkownika A.M. Baranowa¹⁶.

Rewolucja marcowa

Po wybuchu rewolucji lutowej w Piotrogradzie młody chorąży¹⁷ pospolitego ruszenia Martemian Nikiticz Riutin (1890–1937) – jak sam opowiedział – zorganizował w Harbinie „masy żołnierskie” w Radę Delegatów Żołnierskich, która szybko połączyła się z Radą Delegatów Robotniczych, tworząc Radę Delegatów Robotniczych i Żołnierskich (RDRiŻ). Zaczęła ona wysuwać roszczenia do władzy politycznej w strefie Kolei Wschodniochińskiej i zarządzania tą koleją, nie licząc się z uwarunkowaniami międzynarodowymi¹⁸. Riutin wykazał się odwagą, gdy jako pierwszy na wieść o upadku caratu wyszedł przed szeregi żołnierzy i publicznie ich o tym poinformował. Został natychmiast aresztowany, ale wzburzeni żołnierze wymusili jego uwolnienie, odmawiając rozejścia się.

Sam Riutin do czasu tego wystąpienia niczym szczególnym się nie wyróżnił. W 1908 r. skończył Irkuckie Seminarium Nauczycielskie i pracował jako nauczyciel. Wstąpił do Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji, sympatyzując z bolszewikami. Zmobilizowany, ze względu na wykształcenie został skierowany do Irkuckiej Szkoły Chorążych, po której ukończeniu został wysłany do Harbinu, gdzie służył w 618. Tomskiej Drużynie.

¹⁴ E.X. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 521. W strefie Kolei Wschodniochińskiej pozostały tylko trzy bataliony piechoty i sześć sotni jazdy, a po kolejnej wysyłce wojsk okręgu na front w 1915 r. zaledwie sześć kadrowych sotni jazdy.

¹⁵ Rezerwa sił zbrojnych tworzona wyłącznie w czasie wojny, w Niemczech jego odpowiednikiem był Landsturm.

¹⁶ E.X. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 522.

¹⁷ Ros. *прапорщик*, wówczas najniższy stopień oficerski.

¹⁸ E.X. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 523.

Po epizodzie harbińskim trwającym do końca 1917 r. Riutin pełnił odpowiedzialne funkcje partyjne i państwowe (w latach 1918–1919 był dowódcą wojsk Irkuckiego Okręgu Wojskowego, wspierał Stalina w walce z Trockim, w latach 1928–1930 był zastępcą redaktora gazety „Krasnaja zwiezda”). W 1930 r. został usunięty z Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) za sprzeciwianie się m.in. polityce Stalina na wsi. W 1932 r. współtworzył Związek Marksistów-Leninistów (rozbity po kilku miesiącach przez Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny) i wszedł po raz kolejny w otwarty konflikt ze Stalinem, bowiem usiłował zogniskować wokół siebie antystalinowską opozycję, za co został skazany na 10 lat więzienia. W 1936 r. przewieziono go do Moskwy na przesłuchania, podczas których był katowany, lecz odmówił współpracy i w styczniu 1937 r. został rozstrzelany¹⁹. Jego żona Ewdokia zmarła 10 lat później w obozie w Kazachstanie, syn Wasilij został rozstrzelany w 1938 r., syn Wissarion zamordowany przez kryminalistów w obozie na Dalekim Wschodzie w 1943 r. Jedynie córka Ljubow przeżyła więzienia i obozy. W drugiej połowie lat 50. dwukrotnie zwracała się do Chruszczowa o rehabilitację ojca, ale bezskutecznie. Riutin został zrehabilitowany dopiero w 1988 r.

Rozporządzeniem z dnia 17 (4) marca 1917 r. Rząd Tymczasowy mianował Horwata komisarzem strefy wyłączonej Kolei Wschodniocińskiej. W Harbinie utworzono również Komitet Wykonawczy Organizacji Społecznych (KWOS, ros. Исполнительный Комитет общественных организаций), działający w imieniu Rządu Tymczasowego, na czele z W.I. Aleksandrowem. W strefie panowała więc trójwładza – Horwat jako zarządzający i komisarz, KWOS i Rada Delegatów.

Dnia 21 (8) marca 1917 r. KWOS zażądał od Horwata (kierując się analogicznymi posunięciami wobec gubernatorów w Rosji) usunięcia ze stanowiska zastępcy zarządzającego Koleją Wschodniocińską ds. cywilnych generała-porucznika M.J. Afanasiewa, co Horwat dla utrzymania spokoju uczynił²⁰.

Równolegle organizowali się bolszewicy. W lipcu 1917 r. Riutin został członkiem utworzonego wówczas Harbińskiego Komitetu Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (bolszewików), a następnie we wrześniu tego roku jego przewodniczącym. Będąc członkiem harbińskiej RDRiŻ, na początku września 1917 r. został przewodniczącym Rady Delegatów i redaktorem partyjnego tygodnika „Borba” (Walka)²¹.

¹⁹ Б.А. Старков, *Дело Рютина* [w:] *Они не молчали, коллектив авторов*, сост. А.В. Афана-сьев, Москва 1991, s. 145–177; Б. Старков, М.Н. Рютин. *К политическому портрету*, http://scopsis.net/library/id_3310.html (dostęp: 10.09.2015) (opublikowano w: „Известиях ЦК КПСС” 1990, № 3); И. Тельман, *Рютин против Сталина. Бросивший перчатку весельному горю*, 15.01.2012, <http://mkisrael.co.il/articles/2012/01/15/660697-ryutin-protiv-stalina.html> (dostęp: 10.09.2015).

²⁰ Е.Х. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 600–601.

²¹ Б. Старков, М.Н. Рютин. *К политическому...*

Harbińscy konsulowie naciskali na Horwata, aby przywrócił porządek, a władze chińskie ściągały w okolice Harbinu wojsko i domagały się od niego odesłania zrewolucjonizowanych jednostek do Rosji. Horwatowi miesiącami udawało się jednak lawirować, bo chociaż Rada Delegatów uchwalala dziesiątki rezolucji, w tym o odsunięciu Horwata od władzy i zastąpieniu go przez żołnierza pospolitego ruszenia Sławina, byłego sprzedawcę w jednym z harbińskich sklepów, to wstrzymywała się od podjęcia działań, nie mając jednoznacznego poparcia ze strony robotników i działaczy związkowych. Według historyka Kolei Wschodniocińskiej Jewgienija Hrisanfowicza Nilusa „zarówno sam chorąży Riutin, jak i cała Rada Delegatów Żołnierskich i Robotniczych zajmowali do końca października [starego stylu – T.D.] silnie antybolszewickie stanowisko”²². Jak świadczą o tym inne przekazy, Nilus musiał się mylić co do Riutina albo też ten potrafił się dobrze kamuflować.

Rewolucja październikowa

Według wspomnianego już Nilusa dopiero „w pierwszych dniach listopada pod wpływem wydarzeń w Rosji chorąży Riutin nieoczekiwanie ogłosił się socjaldemokratą bolszewikiem”²³. Poprzez umiejętne manipulacje doprowadził do rozłamu w radzie, a w efekcie do zwycięstwa w głosowaniach kierowanych przez siebie skrajnych sił w radzie, dążących do przejęcia władzy i usunięcia Horwata, rosyjskiego konsula i innych urzędników Kolei Wschodniocińskiej²⁴. Przeczy jednak temu zachowanie harbińskich bolszewików.

Pierwsze informacje o bolszewickim powstaniu zbrojnym w Piotrogradzie dotarły do Harbinu 7 listopada (25 października) 1917 r., wzmacniając nastroje bolszewickie wśród drużyn pospolitego ruszenia w Harbinie, czemu sprzyjała propaganda bolszewicka szerzona przez wracających z Ameryki emigrantów, a przede wszystkim agitacja prowadzona przez niektórych oficerów pospolitego ruszenia, zwłaszcza Riutina²⁵.

Harbińscy bolszewicy, chociaż nie wiedzieli jeszcze dokładnie, co naprawdę działo się w Piotrogradzie, od razu 7 listopada próbowali usunąć Horwata ze stanowiska, ale przegrali głosowanie w tej sprawie w RDRiŻ, która dla zapewnienia porządku w mieście alternatywnie powołała Komitet Bezpieczeństwa Publicznego (weszli do niego przedstawiciele wszystkich partii i instytucji domagających się rządu ludowego). Dwóch członków komitetu zostało przydzielonych do administracji

²² Е.Х. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 523.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, s. 522.

kolei w celu nadzorowania jej pracy „w interesie publicznym”. Zaniepokojony wydarzeniami Horwat „w każdej chwili oczekiwał aresztowania”²⁶.

Powstanie komitetu było nie tyle efektem oporu opozycji, ile przede wszystkim dezorientacji harbińskich bolszewików, którzy nie mieli żadnych instrukcji, jak zachować się na terytorium Chin, gdzie oprócz interesów rosyjskich mogli naruszyć interesy aliantów, których nie chcieli antagonizować i których reakcji się obawiali. Dlatego w oświadczeniu ogłoszonym 10 listopada stwierdzili, że w związku z wydarzeniami w Rosji i licząc się z sytuacją międzynarodową, harbińska RDRiŻ z frakcją partii bolszewickiej oraz w porozumieniu z miejscowymi organizacjami społecznymi powołała złożony z czterech osób Komitet Ochrony Miasta. Tworzyli go przewodniczący i sekretarz Rady Delegatów Janczenko i Skaczow oraz przewodniczący i sekretarz Komitetu Partii Bolszewików Riutin i Sławin²⁷. W ten sposób, czekając na decyzję Rady Komisarzy Ludowych (RKL) o przejęciu władzy w Harbinie, stworzono twór tymczasowy, mający uspokoić harbińskie konsulaty i ich zwierzchników.

Obserwując rozwój sytuacji, Horwat nazwał ją „siedzeniem na wulkanie”. Wyraźnie stwierdził, że wstrzeźliwość bolszewików w sprawie przejścia władzy w Harbinie wynika jedynie z obawy przed interwencją aliancką. Usiłując wzmocnić jego pozycję wobec bolszewików, konsulowie amerykański Charles K. Moser i brytyjski Harold Porter zgodzili się, aby Horwat przekazał bolszewikom, że próba usunięcia go ze stanowiska poskutkuje zwróceniem się przez obu konsulów do swych rządów z prośbą o podjęcie odpowiednich kroków celem zabezpieczenia swoich obywateli w Mandżurii, co było niedwuznaczną groźbą interwencji²⁸.

Z powodu rosnącej anarchii 22 listopada harbiński korpus konsularny zaproponował Horwatowi utworzenie w Harbinie policji międzynarodowej (złożonej z wojskowych oddziałów alianckich)²⁹. Autorem tego pomysłu był brytyjski ambasador w Pekinie John Jordan. Zauważając rozpad policji i wzrost przestępczości, sądził on, że zabezpieczy w ten sposób życie i mienie cudzoziemców w Harbinie. Amerykański ambasador Paul Reinsch życzliwie odniósł się do tej propozycji, chociaż początkowo nie uważał tego za konieczne³⁰.

28 listopada japoński konsul generalny Sato Naotake w imieniu korpusu konsularnego wystosował nową notę do Horwata, w której domagano się ograniczenia działalności rady i w której oświadczył, że rząd japoński upoważnił go do wezwania

²⁶ Moser to Reinsch, November 17, 1917 [w:] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Russia. In three volumes*, vol. 2, Washington 1932, s. 2–3 (dalej: *FRUS, 1918, Russia*, vol. 2). Por. E.X. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 523.

²⁷ А.Н. Хейфец, *Советская Россия и сопредельные страны Востока в годы гражданской войны (1918–1920)*, Москва 1964, s. 321.

²⁸ Moser to Reinsch, November 17, 1917 [w:] *FRUS, 1918, Russia*, vol. 2, s. 3.

²⁹ А.Н. Хейфец, *Советская Россия...*, s. 321.

³⁰ Reinsch to Lansing, November 19, 1917 [w:] *FRUS, 1918, Russia*, vol. 2, s. 4.

wojsk japońskich, jeśli zajdzie konieczność ochrony japońskich interesów³¹. Była to już konkretna groźba, mająca poparcie ministra spraw zagranicznych Motono Ichi-ro i armii japońskiej, ale wymagająca uzgodnienia z aliantami, zwłaszcza ze Stanami Zjednoczonymi. Z korespondencji dyplomatycznej nie wynika jednak, by Horwat poinformował o niej sojuszników.

Kierownictwo Rady Delegatów wzbraniało się przed siłowym wystąpieniem przeciwko Horwatowi i, czekając na decyzję Piotrogradu, zwróciło się pisemnie w memorandum do miejscowego *daotai*³². Informowano w nim, że w związku z rewolucją w Piotrogradzie „wszyscy przedstawiciele starej władzy nie mają prawa wypowiedzania się w imieniu narodu rosyjskiego”, ale nie chcą pokojowo ustąpić z zajmowanych stanowisk, powołując się na protest Chin. Wykorzystują też wszelkie dostępne środki, aby „utrzymać się u władzy przeciwko woli rosyjskiej demokracji – strasząc chińską ludność i chińskie władze pogromami i grabieżami”. *Daotai* zapewniono, że do niczego takiego nie dojdzie, a Rada Delegatów zapewni porządek i bezpieczeństwo. Jednocześnie oświadczone, że „Horwat został pozbawiony pełnomocnictw w sprawach administracyjnych i dyplomatycznych. Tymczasowo obowiązki te wypełnia zastępca przewodniczącego RDRIŻ, obywatel Boris Sławin”³³.

Lenin nie miał żadnych wątpliwości co do antagonizowania aliantów. W telegramie do harbińskiej rady, datowanym na 4 grudnia (21 listopada) 1917 r. polecił w imieniu RKL „wziąć całą władzę w swoje ręce i mianować komisarzy w manzhoulskiej³⁴, pogranicznej³⁵ i chabarowskiej komorze celnej³⁶. Harbiński korpus konsularny natychmiast zaalarmował ministrów w Pekinie. Brytyjski ambasador John Jordan przekazał rządowi chińskiemu, że konieczne staje się wysłanie wojsk do Harbinu w celu wsparcia Horwata, a Pekin wydał władzom prowincjonalnym w Mandżurii polecenie wysłania wojska do miasta. Wówczas 8 grudnia (25 listopada) Riutin (przewodniczący rady, w której większość mieli bolszewicy) zatelegrafował do RKL, informując, że konsulowie zgłosili sprzeciw i nie uznają władzy rad, a usunięcie Horwata spowoduje interwencję wojskową. W odpowiedzi ludowy komisarz spraw zagranicznych Trocki, lekceważąc pogróżki, polecił harbińskiej radzie przejąć władzę oraz dodatkowo usunąć Horwata i rosyjskich konsulów w Harbinie, Hajlarze i Kuanchengtze (Changchunie) i zastąpił ich komisarzami rady. 12 grudnia (29 listopada) rada ogłosiła więc przejęcie władzy i utworzyła Komitet Wojskowo-Rewolucyjny, który 14 (1) grudnia zdjął Horwata ze stanowiska zarządzającego Ko-

³¹ А.Н. Хейфец, *Советская Россия...*, s. 321.

³² Angielski odpowiednik: *circuit intendant*, intendent obwodowy, urzędnik niższego szczebla od prowincjonalnego.

³³ Е.Х. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 594–595.

³⁴ Nazwa od stacji Manzhouli.

³⁵ Nazwa od stacji Pogranicznaja.

³⁶ Е.Х. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 594; por. А.Н. Хейфец, *Советская Россия...*, s. 322 (5 grudnia (22 listopada) 1917 r.).

leją Wschodniochińską, natomiast na jego miejsce mianowała żołnierza pospolitego ruszenia, bolszewika Sławina. Horwat był bezradny, a konsul Sato zaproponował, aby wojska japońskie zajęły miasto i linię kolejową³⁷. Sekretarz stanu Robert Lansing, nie chcąc, aby Japonia wykorzystała sytuację i zastąpiła bolszewików, popierał ideę samodzielnej akcji chińskiej przy dyplomatycznym poparciu aliantów i Stanów Zjednoczonych. Zaznaczał, że Chiny mają prawo użycia wojsk dla ochrony suwerenności i integralności terytorialnej, jednakże Stany Zjednoczone nie zamierzają ich ośmielać do rozpoczęcia konfliktu zbrojnego³⁸. Jednocześnie rosyjski minister w Pekinie, książę Nikolaj Aleksandrowicz Kudaszew zachęcał Horwata do wytrwania z pomocą Chińczyków³⁹. Ze względu na demobilizację zmniejszało się poparcie dla bolszewików – do czasu podjęcia działań przez Chińczyków w Harbinie pozostała zaledwie połowa drużyn pospolitego ruszenia⁴⁰.

Mając za sobą poparcie aliantów i Stanów Zjednoczonych, Chiny nie uznały żadnej decyzji i działań bolszewików oraz deklarowanego przez nich przejęcia kontroli nad Koleją Wschodniochińską⁴¹. 19 (6) grudnia dowódcy chińscy oświadczyli, że nadal popierają Horwata i 24 (11) grudnia postawili radzie ultimatum, żądając jej rozwiązania. Jednocześnie byli naciskani przez alianckich konsulów (brytyjskiego, japońskiego, francuskiego i amerykańskiego), domagających się podjęcia zdecydowanych działań⁴². Chińczycy żądali ewakuacji z Harbinu zbolszewizowanych oddziałów – 618. i 551. Pieszej Drużyny Pospolitego Ruszenia, 1. i 2. Pułku Konnego oraz personalnie bolszewików Riutina i Sławina.

Mając za sobą jednoznaczne poparcie dyplomatycznych przedstawicieli Ententy i Stanów Zjednoczonych w Pekinie i Harbinie, wprowadzili wojsko do Harbinu, likwidując 25 (12) grudnia 1917 r. władzę sowiecką w Kolei Wschodniochińskiej. Radę rozpedzono, a jej zbrojne oparcie rozbrojono⁴³. Akcją kierował Gao Yanru, szef sztabu gubernatora wojskowego (*dujuna*) prowincji Jilin Meng Enyuana⁴⁴.

³⁷ А.Н. Хейфец, *Советская Россия...*, s. 322–325.

³⁸ Lansing to Reinsch, December 8, 1917 [w:] *FRUS, 1918, Russia*, vol. 2, s. 5.

³⁹ Reinsch to Lansing, December 15, 1917 [w:] *FRUS, 1918, Russia*, vol. 2, s. 8.

⁴⁰ Е.Х. Нилус, *Исторический обзор...*, s. 525.

⁴¹ Reinsch to Lansing, December 15, 1917 [w:] *FRUS, 1918, Russia*, vol. 2, s. 8.

⁴² А.Н. Хейфец, *Советская Россия...*, s. 325.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ J.H. Carter, *Creating a Chinese Harbin: nationalism in an international city, 1916–1932*, Ithaca–London 2002, s. 70–71. Sytuacja polityczna w północno-wschodnich Chinach (Mandżuria) była wówczas niestabilna. Pewną pozycję miał jedynie Zhang Zuolin, gubernator wojskowy i cywilny prowincji Fengtian od 1916 r. Z kolei Meng Enyuan, gubernator wojskowy Jilinu, w lipcu 1917 r. poparł monarchistyczny przewrót generała Zhang Xuna, co następnie usiłował wykorzystać Zhang Zuolin dla usunięcia go ze stanowiska. Na skutek jego nacisków premier Duan Qirui 18 października polecił mu przyjechać do Pekinu, a jego miejsce miał zająć Tian Zhongyu. W odpowiedzi cztery dni później Meng ogłosił niepodległość prowincji, a Zhang Zuolin zaczął przygotowywać ekspedycję karną, do czego jednak nie doszło, ponieważ Tian zdawał sobie spr-

Akcja chińska w dniu 25 grudnia w Harbinie i na linii Kolei Wschodniochińskiej nie napotkała praktycznie na opór, wystarczyło 3,5 tys. chińskich żołnierzy, aby błyskawicznie przywrócić porządek⁴⁵. Po niewielkiej strzelaninie drużyny popolitego ruszenia oddały broń i zostały rozbijane, załadowane do pociągów i wywiezione z Mandżurii. Samemu Riutinowi (i innym przywódcom) udało się uciec z Harbinu. Ponieważ drużyny złożyły broń praktycznie bez oporu, nie poniosły żadnych strat. Dopiero kiedy dotarły do stacji Manzhouli (Mandżuria) na granicy z Zabajkalem, napadł na nie esaul Grigorij Michajłowicz Siemionow, odbierając mundury, a kilku rozstrzelał⁴⁶. Po przepędzeniu bolszewików przez wojska chińskie strefa wywłaszczona Kolei Wschodniochińskiej stała się dalekowschodnią bazą wypadową „białych” do działań przeciwko bolszewikom na rosyjskiej Syberii i Dalekim Wschodzie. Działania wojsk chińskich były pierwszą „aliancką interwencją” wobec nowej władzy.

wę, że nie ma poparcia w prowincji, a Zhang nie chciał z kolei ryzykować konfliktu w interesie protegowanego premiera, a nie w swoim własnym. Akcja wojsk Menga przeciwko bolszewikom wzmocniła jego pozycję i spotkała się z aprobatą Pekinu i Zhang Zuolina, który zwrócił się z prośbą, aby Meng pozostał na swoim stanowisku (G. McCormac, *Chang Tso-lin in Northeast China, 1911–1928. China, Japan, and the Manchurian Idea*, Stanford 1977, s. 35). Meng dowodził wojskiem w Jilinie od 1914 r., najpierw jako generał prowincji (*jiangjun*), a od lipca 1916 r. jako gubernator wojskowy (*dujun*) (*Chinese History – The Republic of China (1911–1949). Military and Civil Governors of Jilin (Kirin) Province*, <http://www.chinaknowledge.de/History/Rep/governors-jilin.html> (dostęp: 10.09.2015)). Pod takim samym pretekstem, pod jakim usiłował usunąć Menga, Zhang Zuolin usunął ze stanowiska *dujuna* Heilongjiangu Xu Lanzhoua (a ten wcześniej siłą usunął swego poprzednika Bi Guifanga), zastępując go swoim protegowanym Bao Guiqingiem, a jednocześnie protegowanym Duan Qirua (Bao został mianowany 26 lipca 1917 r., a 23 września Xu Lanzhou ustąpił, ulegając naciskowi). G. McCormac, *Chang Tso-lin...*, s. 33–34.

⁴⁵ G.F. Kennan, *Soviet-American Relations 1917–1920*, vol. 1, *Russia Leaves the War*, London 1956, s. 305; por. J.H. Carter, *Creating a Chinese Harbin...*, s. 70 (4 tys. żołnierzy – 20 batalionów piechoty z prowincji Jilin i 3 z Heilongjiang).

⁴⁶ E.X. Нинаус, *Исторический обзор...*, s. 523–525. Do ofiar należeli tymczasowo dowodzący 618. Pieszą Tomską Drużyną podpułkownik Dawidow, zabity w sztabie drużyny przez chińskiego pułkownika, a także jedna uczennica gimnazjum, kilka osób cywilnych zostało rannych. Siemionow twierdził, że w lipcu 1917 r. został przez rosyjskiego głównodowodzącego mianowany komisarzem wojskowym Dalekiego Wschodu i miał za zadanie formowanie jednostek wojskowych, a podlegały mu okręgi wojskowe: Przyamurski, Irkucki oraz strefa Kolei Wschodniochińskiej, i że jednocześnie otrzymał nominację na dowódcę Mongolsko-Buriackiego Punktu Konnego. Otrzymał także pełnomocnictwa od piotrogrodzkiej Rady Delegatów (Г.М. Семенов, *Атаман Семенов. О себе. Воспоминания, мысли и выводы*, Москва 2002, s. 85–86). Siemionow rozmieścił się na stacji Dauria, niedaleko granicy z Chinami, a 19 grudnia 1917 r. z siedmioma ludźmi rozbili ponad półtoratisięczny garnizon na stacji Manzhouli (w tym 720. drużynę). Zob. Г.М. Семенов, *Атаман Семенов...*, s. 115–123.

SUMMARY

THE 1917 RUSSIAN REVOLUTION IN THE EXPROPRIATED ZONE OF THE CHINESE EASTERN RAILWAY IN HARBIN

The article presents the revolutionary events in Harbin in 1917. The Author presents the figures of the major antagonists – General Horvath – general manager of the Chinese Eastern Railway (CER, built in the Chinese Manchuria under the contract between the Russo-Chinese Bank and China) and the Bolshevik Martemyan Ryutin who in 1917 attempted to overthrow General Horvath i. e. the legal authorities of the expropriated zone of the CER. This event was opposed by the Allies and the United States and the Chinese authorities, centrally as well as locally, and led to the forcible removal of the Bolsheviks from the zone of CER by the Chinese troops and was the first and the only successful example of foreign intervention against the Bolsheviks and their power.